խմբագրին, նոյն տարվայ համարներից մինի մէջ մեղադրեց «Մշակի» խմբագրին ասելով, թէ այն նամակները կեղծ են, թէ այն նամակները ոչ թէ ուղարկված են Ախալքալաքից, այլ շինված են խմբագրատան մէջ և թէ անբերրի Ախալքալաքը չէր կարող յանկարծ այդպիսի երկուորեակներ ծնել:

Այն ժամանակ կարդալով այդ մեղադրանքը «Մշակի» խմբագրատան դէմ, ես ուղարկեցի «Մշակին» մի նամակ հրատարակելու համար թէ սխալ է «Մեղուի» կարծիքը և թէ այն նամակները իմ գրածներն էին, և ուղարկված էին «Ախալքալաքից»: Բայց «Մշակը» այն ժամանակ չը տպեց իմ նամակը, այլ իր 1874 թիւ № 41-ի խմբագրական պատասխանների մէջ տպեց հետեւեալը. «Ախալքալաք Ց. Ցարութիւնեան. Մենք այն կարծիքի ենք, որ չարժէ այդ հայցը նորոգել: Նոքա միայն արհամարհանքի արժանի են:»

«Մեղուի» ներկայ տարվայ 73 №-ի մէջ կարդալով նորա խմբագրի, Գրիգոր Արծրունուն ուղղած բաց նամակը, որի մէջ պ. Սիմէօնեանը մեղադրում է պ. Արծրունուն որպէս կեղծ նամակների շարադրող, ես ինձ պարտք եմ համարում նորից խնդրել «Մշակի» պ. խմբագրից հաճել տպելու այս նամակը, ապացուցանելու համար որ նա կեղծ նամակների հեղինակ չէ և յուսալ որ միւս նամակների հեղինակները ես, որոնց մասին է այժմ խօսքը, չեն զլանայ յայտնելու իրանց ազգանունները և ցոյց տալ թէ խաւարից երկիւղ չունեն:

Ցարութիւն Ցարութիւնեանց

ՆԵՐՔԻՆ ԼՈՒՐԵՐ

Այսօր, չորեքշաբթի, լինելու է Արծրունու թատրօնում վրաց ներկայացումն:

Ցիշեցնում ենք որ վաղը, հինգշաբթի օր լինելու է Արծրունու թատրօնում պ. Կորգանովի կօնցէրտը:

ԵՐԵՒԱՆԻՑ մեզ գրում են հոկտեմբերի 6-ից հետեւեալը: «Տասն և հինգ օրվայ ընթացքում վախճանվեցաւ տեղիս հայ Կօնսիստորիայի սեղանապետը և այսօր էլ ատենադպիրը, երկուսն էլ մօտ 60 տարեկան հասակում: Ատենապետն էլ հիւանդ է:

Մեզ գրում են ՎԱՂԱՐՇԱՊԱՏԻՑ որ Վեհափառ Կաթողիկոսի հրաւէրքով Կ. Ց. Եզեան ընդունեց էջմիածնի ճեմարանի տեսչի պաշտօնը, վասնորոյ նոր դիրեկտորին շուտով սպասում են էջմիածնում: Մեզ մնում է միայն յիշել այն ժողովրդական առածը թէ՝ կճուճը ընկաւ, իր խուփը գտաւ:

ԹԷՕԴՈՍԻԱՅԻՑ մեզ հաղորդում են որ երեւելի հայ նկարիչ Կ. Այվազօվսկի մտադիր է շուտով գնալ ճանապարհորդելու. Կ. Պօլիս, Զմիւռնիա և գուցէ թիւրքաց Հայաստանի ներքին գաւառները: Ցանկանում ենք մեր նկարչին կատարեալ աջողութիւն այս վերջինի վերաբերութեամբ.

Մեզ գրում են Նուխու գաւառի ՎԱՐԴԱՇԷՆ ուտիարնակ գիւղից, որ այդ գիւ ի լուսաւորչադաւան ուտիացիները աւ դէն հինգ տարի չարչարվելով իրանց քահանայ Տէր-Գալստի ձեռքում և զզվելով նրա խարդախութիւններից, որոնց դէմ շարունակ բողոքների վրա էջմ ածինը ոչինչ ուշադրութիւն չէ դարձնում, վճռել են Ցունադաւանութիւնն ընդունել, էջմիա նի կործանիչ անտարբերութենից ազատվելու համար: Դեռ կան մարդիկ. որոնք յանդգնում են ջատագով հանդիսանա Մանկունու դիկտատորութեան: Լ

Հոկտեմբերի 11-ին, շաբաթ օր, երկրորդ բաժնի հաշտարար դատաւորի մօտ նշանակված էր Երեւանեան և Ելիսաւետպօլեան նահանգների ժողովրդական ուսումնարանների դիրեկտոր և ցենզորի պաշտօնակատար Բօգաչօվի և «Тифлисскій вѣстникъ», լրագրի նախկին խմբագիր իշխան Բէհբուտովի գործը: Պ. Բօգաչեվը գանգատվում է իշխ. Բէհբուտովի վրա, որովհետև այս վերջինը ցենզօրական կօմիտետին իր տուած բացատրութեան մէջ վիրաւորել էր Բօգաչևին: Որպէս մեղադրող դատարանին ներկայացաւ ցենզօրական կօմիտետի լիազօր պ. Մելիք-Մեհրաբօվը: Իշխ. Բէհբուտով խնդրեց դատարանին յետաձգել գործի քննութիւնը մինչև հետեւեալ վկաների կանչելը՝ կովկասեան ցենզորական կօմիտէտի նախկին նախագահ Պուրցէլաձէին, տպարանատէր պ. Մելիքովին և տպարանի կառավարիչ պ. Մեղվինովին:

ԱՐՏԱՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ԹՒՐՔԻԱ

«Գօլօս» լրագրի մէջ կարդում ենք հետեւեալ առաջնորդող յօդուածը:

Թիւրքաց կառավարութեան շրջաբերականը Դուլցինիօն խաղաղ ճանապարհով Չեռնօգօրիային յանձնելու մասին յայտնում է, որ Բ. Դուռը «անելով այդ զոհաբերութիւնը ծովային ցոյցը դադարեցնելու համար», յոյս ունի, որ իր ընդունած վճռից յետոյ պետութիւնները կը դադարեցնեն ծովային ցոյցը: Սրանով Բ. Դուռը բացարձակ մեկնում է իր նախկին յամառութեան և վերջապէս Դուլցինիօն զիջելու իսկական պատճառները: Կ. Պօլսի կառավարութիւնը մերժում էր Դուլցինիօի յանձնելը գլխաւորապէս այն պատճառով, որ իր առաջին զիջումով առիթ չը տայ պետութիւններին պահանջել նրանից զիջումներ նոյնպէս և միւս հարցերի վերաբերութեամբ: Բ. Դուռը այժմ համաձայնում է զիջումն անել, յուսալով, թէ Եւրոպան համոզված է, որ հասարակ «բարոյական ճնշումով» ոչինչ չէ կարող ստանալ Թիւրքիայից, ուրեմն նա կը հրաժարվի ստիպողական միջոցների գործադրելուց:

Կ. Պօլսի կառավարութեան յոյսի արդարացնելը աններելի սխալ կը լինէր: Թիւրքիան երբէք չէ ապացուցել իր «բարեհոգութիւնը», ինչպէս պնդում է այդ շրջաբերականը: Բ. Դուռը վախեցաւ պաշարումից և մաքսական տուրքերից զրկվելուց և այդ մասնաւոր զիջումով կամենում է ազատվել սպառնացող վտանգից: Եթէ թիւրքաց կառավարութեան ցանկութեան համեմատ դադարեցնվի ծովային ցոյցը, այն ժամանակ ոչ թէ միայն Հայաստանի մէջ մտցնվելի վերանորոգութիւնների մասին չէ կարելի մտածել, այլ և յունական խնդիրը անվճիռ կը մնայ: Ցունական սահմանական խնդրի հետ նոյնը կը պատահի, ինչ որ պատահեց Դուլցինիօի հարցի հետ: Պետութիւնները ստիպված կը լինեն նորից ներկայացնել գրութիւններ Բ. Դրանը, սպառնալ ստիպողական միջոցներով և նորից բանակցութիւններ սկսել յունական ջրերը միացեալ նաւատորմ ուղարկելու մասին:

Ծովային ցոյցը ստիպեց Թիւրքիային զիջել Դուլցինիօ այն պատճառով, որ պետութիւնները սպառնացին այդ հասարակ ցոյցը ստիպողական միջոցներով փոխարինել: Հասկանալի է ուրեմն, որ ոչ թէ միայն չը պէտք է դադարեցնել ծովային ցոյցը, այլ պէտք է պահպանել այն սպառնալի բնաւորութիւնը, որ նա ունէր վերջին ժամանակներում: Մինչև որ Ցունաստանին չեն յանձնված իրան վիճակված նահանգները, մինչև որ թէ Հայաստանի և թէ Թիւրքիայի քրիստոնէական այլ նահանգների մէջ վերանորոգութիւններ չեն մտցրած, միացեալ նաւատորմը պէտք է մնայ Եգէյեան ծովի մէջ և Փոքր-Ասիայի ափերի մօտ: Երբ Բ. Դուռը կը նկատի այն սարսափելի գործիքի հարեւանութիւնը, որ նրան ստիպեց զիջել Դուլցինիօ, նա աւելի շուտ կը վերջացնի թէ յունական սահմանական խնդիրը և թէ Հայաստանի մէջ մտցնելի վերանորոգութիւնների գործը:

ՑՈՒՆԱՍՏԱՆ

Աթէնքից «Պօլիտ. Կօրրեսպ.» լրագրին գրում են սեպտեմբերի 21-ից հետեւեալը: Մինչև այժմ ծառայութեան են հրաւիրված տասը դասակարգի զինուորներ, այնպէս որ եթէ զինուորական ծառայութեանը բոլոր ենթարկվածները հաւաքվէին, յունական

դուրս է գալիս մի մարդ, մի հատիկ մարդ որ այնքան յանդուգն է, որ սկսում է քարոզել այդ հասարակութեանը իր պարտաւորութիւնը իր մայրենի լեզուն իմանալու,—ի հարկէ այդ մէկ մարդը անպիտան է: Հասարակութեան մեծ մասի մէջ ընտանեկան բռնաւորութիւն է տիրում,—շատ էլ լաւ է անում....Ցանկարծ մի մարդ յանդգնում է այդ հնացած բարք ու վարքերի վրա խօսել,—ի հարկէ այդ մարդն է մեղաւոր: Հասարակութեան հոգևորականների մեծ մասը տգէտ, մոլեռանդ է,—իրաւունք ունեն, ով կը լինի այնքան խենթ, որ մեղադրի նրանց այդ գեղեցիկ յատկութիւնների համար: Ցանկարծ յայտնվում է մի մարդ, որ այդ յատկութիւնները խստութեամբ քննադատում է,—ի հարկէ այդ մարդը յանդաւոր է: Հասարակութիւնը ատում է, հալածում է իր այլակրօն եղբայրներին, նրանց հայ չէ ընդունում,—կատարելապէս արդար է վարվում. միթէ այն հայը հայ է, որ կրօնը փոխել է. միայն նա է հայը, որ կրօնով լուսաւորչական է, թէև չը գիտէր իր մայրենի լեզուն, թէև ատէր, արհամարհէր իր ազգութիւնը: Ցանկարծ յայտնվում է մէկը որ քարոզում է սէր հայ-լուսաւորչականների և այլակրօն հայերի մէջ, հաւատացնում է որ ազգութիւնը լեզուի ու հայրենիքի մէջն է և ոչ թէ կրօնի մէջ,—ի հարկէ այդ տեսակ մարդը անպիտան է, վնասակար է ազգին: Հասարակութեան միջից այս ինչ կամ այն ինչ հարուստը հարստահարում է արհեստաւորին, հքաւորին,—շատ լաւ էլ է անում, աղքատի հախն է: Ցանկարծ մի մարդ յանդգնում է ասել որ հարստահարելը վատ բան է,—ի հարկէ այդ տեսակ մարդը վնասակար է: Հասարակութիւնը համոզված է որ եթէ քեզ ծեծում, սպանում են, դու պէտք է համբերես,—հասարակութիւնը կատարելապէս իրաւացի է: Ցանկարծ մի անձն սկսում է քարոզել անձնապաշտպանութիւն,—ի հարկէ այդ տեսակ անձն մեղաւոր է: Հասարակութիւնը անտարբեր է, ծոյլ է,—նա գովելի է: Ցանկարծ մի մարդ ինքն աշխատել է ըսկսում և ուրիշներին աշխատանք է քարոզում,—ի հարկէ այդ տեսակ մարդ պախարակելի է....

Ուրեմն, ընթերցողը տեսնում է որ հասարակութիւնը արդար է, որ արդարութիւնը և իրաւունքը նրա կողմն է: Մի անպիտան մարդ դուրս եկաւ անմեղ հրեշտակներից բաղկացած ամբողջ հասարակութենից, ի հարկէ նրան պէտք է ատել արհամարհել, հալածել, որպէս վնասակար մարդուն....

***

Մայրենի լեզուի վրա խօսելով, երեւակայում եմ թէ ինչ կը լինէր, եթէ մի օտարազգու հետ պատահէր այդպիսի մի խօսակցութիւն: Դուք պատահում էք մի ֆրանսիացուն և հարցնում էք նրան:

—Հրամանքդ ինչ ազգութեան էք պատկանում:

—Ես ֆրանսիացի եմ:

—Ուրեմն դուք կաթօլիկ էք:

Ոչ, ես բողոքական եմ:

—Այդ անկարելի է, ֆրանսիացիները բոլորն էլ կաթօլիկ են, ուրեմն դուք ֆրանսիացի չէք:

Ֆրանսիացի անպատճառ կը ծիծաղէր ձեր երեսին և կը հեռանար ձեզանից ձեզ գիժ համարելով:

Բայց հայերի մէջ այդ տեսակ խօսակցութիւնը հնարաւոր է, այդպէս դատում են հայերի մէջ ոչ թէ միայն ռամիկ, անգրագէտ, տգէտ, խաւար մարդիկ, բայց և խմբագրապետները, համալսարանականները, հասարակութեան առաջադէմ իրանց համարող անձինք:

Կամ երեւակայեցէք այդ տեսակ խօսակցութիւն:

—Դուք ինչ ազգութեան էք պատկանում:

—Ես անգլիացի եմ:

—Ախ, շատ ուրախ եմ. ասացէք խնդրեմ անգլիերէն լեզուն կարծեմ շատ հարուստ է....

—Չեմ կարող ասել, ես անգլիերէն լեզու չը գիտեմ, մինչև անգամ հայ բառը անգլիերէն լեզուով չը գիտեմ:

—Ուրեմն դուք անգլիացի չէք, պարոն, եթէ ձեր մայրենի լեզու չը գիտէք, իրաւունք կունենայիք պատասխանել այդ սուտ անգլիացուն, իրաւունք կունենայիք արհամարհանքով հեռանալ նրանից:

Իսկ հայի հետ այդ ամեն օր պատահում է:

Ինչքան հայ համալսարանականներից ինձ պատահել է լսել հետեւեալ խօսքը:

—Ես հայերէն չը գիտեմ, և աւելորդ էլ համարում եմ սովորել այդ տեսակ լեզու:

Այդ տեսակ խօսք լսելով իր ազգի ինտելիգենցիայից, ի հարկէ, մարդը ակամայ կը բացականչէ՝ ես շատ անգամ ամաչում եմ իմ հայ լինելուց, քանի որ ազգի ընտրեալ մասը այդ տեսակ է:

***

Մի քանի ժամանակ սրանից առաջ մի հայ, բողոքական մտնում է մի հասարակութիւն իր երկու զաւակներով: Հայ լուսաւորչականները որոնց թւում և համալսարանականները ընդունում են նրանց ստ. րների տեղ և սկսում են խօսել նրանց հետ օտար լեզուով: Հայ բողոքականը պատասխանում է թէ օտար լեզուով խօսակցութեան մէջ վարժ չէ, և շարունակում է խօսել հայերէն լեզուով:

Այդ ժամանակ լուսաւորչականներից մինը զիմելով օտար լեզուով մի լուսաւորչական կրթված տիկնոջ, ասում է նրան ականջին, բայց այնպէս որ ներկայ գտնվածներից շատերը կարողացան լսել:

—Իսկ ես կարծում էի, որ նա կրթված մարդ է:

Ուրեմն հայի կարծիքով իր մայրենի լեզուի իմանալը և օտար լեզուի չիմանալը անկրթութեան նշանն է:

Ով է աւելի լաւ հայը՝ կաթօլիկ, կամ բողոքական հայը, որի ընտանիքում մայրենի լեզու է տիրապետում, որ իր կնոջ և զաւակների հետ միշտ հայերէն է խօսում, կամ Թիֆլիսի լուսաւորչական տիկինը, որ զիմում է իր աշակերտ որդուն ասելով նրան, ի հարկէ օտար լեզուով:

—Վանիչկա, դու աշխատիր լաւ սովորել օտար լեզուները, թւաբանութիւնը և աշխարհագրութիւնը. իսկ եթէ հայերէն լեզուն ամբողջ կեանքդ էլ չը սովորես, մեծ կորուստ չէ:

Բայց այդ մայրը դարձեալ յանդգնում է իրան հայ համարել և հայ խմբագրապետն էլ նրան հայ է համարում, որովհետև նա լուսաւորչական կրօն է դաւանում:

Եւ կարծում էք, օրինակ, որ այդ մայրը բացառութիւն է Թիֆլիսում,—սխալվում էք. Թիֆլիսի գրեթէ բոլոր հայ մայրերը այդպէս են:

***

Առհասարակ հայ խմբագիրները և գրողները շատ խելօք մարդիկ են, բայց մանաւանդ շատ խելօք են Արարատեան երկրի հայ խմբագիրները և գրողները: Նրանք մինչև անգամ այնպիսի գիւտեր են անում, որոնք կը զարմացնեն ամբողջ քաղաքակիրթ աշխարհը:

Նրանցից մէկը այն ճշմարտութիւն է յայտնում թէ Աստուած ստեղծել է մի կրօն և մի լեզու, բայց երբ մարդիկ սկսեցին շատ մեղքեր գործել, Աստուած նրանց պատժեց և բաժանեց ամբողջ մարդկութիւնը այլ և այլ լեզուների, այդպիսով ստեղծվեցան ազգութիւններ: Ուրեմն Աստուծուն հաճելի լինելու համար, Աստուծուն նը բարկացնելու համար ամբողջ մարդկութիւնը պէտք է ձգտի մի ազգութիւն և մի եկեղեցի կազմելու:

Միւսը այն գիւտն է անում, որ ֆրանսիացին երբ կրօնը փոխում է, երբ նա, օրինակ, կաթօլիկութենից բողոքականութեան է անցնում, նա դարձեալ ֆրանսիացի է մնում, գերմանացին երբ կրօնը փոխում է, դարձեալ գերմանացի է մնում, —իսկ հայը երբ կրօնը փոխում է, նրա «արիւնն էլ փոխվում է կրօնի հետ միասին»: Ուրեմն հայը մի բոլորովին ուրիշ տեսակ ֆիզիօլօգիական կազմվածք ունի, քան թէ մնացած մահկանացուները. երբ հայը փոխում է իր կրօնը, ընդունում է, օրինակ, կաթօլիկութիւնը,—իսկոյն նրա երակներից հայոց արիւնը յայտնի չէ թէ որտեղ անհետանում է, նրա տիպը, նրա երեսի գծագրութիւնը, նրա քթի մեծութիւնը, նրա մազերի գոյնը փոխվում են և նրա երակների մէջ անմիջապէս սկսում է վազել իտալական արիւնը.... և ահա նա յանկարծ այլ ևս Կիրակոսեանի որդի չէ, Մարտիրոսեանի փեսայ չէ, այլ Պէտրարկայի ազգական է դառնում, Բօկաչիօյի հօրեղբայրը, կամ Լեօն XIII-ի եղբօրորդին.... Իսկ երբ որ հայը ընդունում է բողոքականութիւնը, նրա երակների մէջ անմիջապէս սկսում է վազել գերմանական կամ ամերիկական արիւնը և նա յանկարծ զգում է իրան Բիսմարկի թոռ, կամ Լինկօլնի անհարազ որդի....

Մի երրորդ գրող այն երեւելի գիւտ է արել, որ մարդը երբ պսակվել է ուզում, միշտ մի կնոջ հետ պէտք է պսակվի, կինն էլ մարդու հետ, և երբէք չէ պատահում որ կինը կնոջ հետ պսակվի, կամ մարդը մարդու հետ. այդ վերջինը, տաղանդաւոր գրողի կարծիքով, ամբողջ պատմութեան մէջ միայն

զօրքերի թիւը 131,000-ի կը հասնէր: Մինչդեռ այդ թուի երրորդականը հազիւ է հաւաքված: Մինչև այժմ բնակիչներից 20000 խնդիրքներ են ներկայացրած, որոնք մասամբ բողոքում են անկանոն կորգողութեան դէմ և մասամբ խնդրում են կառավարութենից արձակել իրանց զինուորական ծառայութենից: Այնուամենայնիւ կառավարութիւնը յոյս ունի, որ յունական պատրաստի զօրքերի թիւը մինչև հոկտեմբերի 21-ը կը հասնի գոնեա 100,000-ի: Զինուորական վարժութիւններ կը կատարվին զանազան բանակների մէջ: Զօրքերից ամենից լաւ կազմակերպված են Թնդանօթաձիգները, այդ պատճառով նրանք արդէն սկսեցին ուղևորվիլ դէպի յունական սահմանները: Նորերումս հեծելազօրքի համար բերին 280 ունգարական ձիաներ և դարձեալ սպասում են 600-ի: Զը նայելով, որ շատ դժուար է թւով մեծ զօրաբաժինները բնակեցնել զանազան նահանգների մէջ, այնուամենայնիւ նրանց բնակարանները լաւ են և զօրքերը թէ զէնքի և թէ առողջապահութեան կողմից ամենալաւ դրութեան մէջ են: Այդ է պատճառը, որ օրէցօր աւելանում են Թիւրքաց փախստական զինուորների թիւը, որոնք պատառոտած շորերով գալիս են Յունաստան և աղաչում են կառավարութենից, որ իրանց ընդունեն յունական զօրքերի թւում»

«Դեյլի Նիւս» անգլիական լրագրին Աթէնքից գրում են հոկտեմբերի 8-ից: Քաղաքը հետզհետէ պատերազմական պատկեր է ստանում: Զօրքերը պատերազմական վարժութիւններ են անում և խոստանում են ապագայում լաւ ոյժ լինել: Ամբողջ Յունաստանը արթնացել է և պատրաստ է գործել, երբ հարկաւոր կը լինի: Միայն Աթէնքի մէջ մօտ 10000 զինուորներ կան, իսկ ամբողջ Յունաստանի մէջ նրանց թիւը հասնում է 40000: Նշանակը շատ գեղեցիկ է և ոգևորված հասարակութիւնը ամենայն օր ներկայ է լինում զինուորական վարժութիւններին: Մի քանի օրից յետոյ սպասում են յունական Թագաւորի և Թագուհու վերադարձին: Թէսալիայից և Էպիրոսից եկած լուրերից երևում է, որ Թիւրքերը ոգևորված են իրանց աջողութեամբ Դուլցինիոյի խնդրի մէջ և գիտաւորութիւն չունեն յունաստանին որ և է զիջումն անելու: Այդպիսի քաղաքականութիւնը անկասկած կը դառնայ պատերազմի պատճառ, որովհետև յոյները ոչինչով չեն հրաժարվի իրանց վիճակված նոր նահանգներից:

Աթէնքից «Հաւասի» ընկերութեանը հեռագրում են հոկտեմբերի 14-ից: Յունական Թագաւորին և Թագուհուն սպասում են հոկտեմբերի 14-ին: Պիրէյի մէջ մեծ պատրաստութիւններ են տեսնում նրանց հանդիպելու համար: Այստեղ ամենքը համոզված են, որ յունական Թագաւորի այցելութիւնը եւրոպական կառավարութիւններին մեծ օգուտ կը տայ Յունաստանին: Ազգային ժողովի բացվելուն պէս ծառայութեան կը կանչվեն 15,000 պահեստի զօրքեր:

ՆԱՄԱԿ ՊԱՐՍԿԱՍՏԱՆԻՑ

—

Դավրէժ, 30 սեպտեմբերի

«Մեղուի» 68 համարում կարդացի մի նամակ «Մի Դավրէժեցի»ստորագրութեամբ, որի ամբողջ բովանդակութիւնը մի հիւանդոտ ուղեղի արտայայտութիւն պէտք է համարել և աւելի ոչինչ: Այդպիսի նամակագրին լուռ արհամարհանքն էլ բաւական էր, բայց որովհետև նա այնպիսի գռեհիկներից է, որ պէտք է կարծէր, թէ իր վայ խիերոյ գրուածքով յաղթանակը տարաւ, ուրեմն հարկ է պատասխանել: Պարզենք հարցը: Նախ' պ. «Մի Դավրիժեցին», եթէ որ անձնական ատելութեամբ չէ գրել իր նամակը, ով կամ ինչն էր ստիպում նորան, որ ժամանակին մեր դպրոցների քննութեան վրա չը գրեց, չը գովեց և չը մեծարանեց, որպէս իրան հաճոյ էր, ով էր նորա ձեռքերը կապել: Երկրորդ, ես գրել էի «Դավրէժի 2 արական և 2 իգական սեռի դպրոցների հարցաքննութիւնները և պարգևաբաշխութիւնները տեղի ունեցան և վերջացան, բայց առանց կարևոր յառաջադիմութիւն ցոյց տալու»: Այս խօսքերը մեր պարոնը երկու անգամ առնում է իր նամակի մէջ և դարձեալ չէ հասկանում, թէ ես ուզում եմ ասել եղած առաջադիմութիւնը կարևոր չէր. նա չէ հասկանում կ ա ր և ո ր ածական անուան զօրութիւնը. նա իր մայրենի լեզուից անգամ բան չէ հասկանում և դեռ յանդգնում է ուրիշ լեզուների վրա էլ դատողութիւններ անել: Պ. «Մի Դավրիժեցին» «Մշակին» սպառնալիք անելուց յետ, ինձ էլ պատուիրում է (շնորհակալ եմ) որ գրիչս գրպանեմ: Պ. բժախնդիրը կամենում է, որ ես անպատճառ մի քանի ուսուցիչների գովէի, որ արտարինկ չը լինէին. թէև ես ոչ մի ուսուցչի և ոչ մի առարկայի համար որոշ բան չեմ ասել, որ նորանց խաթրը մնար. եթէ որ ինքը կամենում է, թող գովէ, եթէ անտեղի գովասանքը կարող էր օգուտ բերել: Վերջապէս պարոնի զանազան վայրաբանութիւնները թանձր տգիտութեան հետևանք պէտք է համարել և ծաղրելու միայն արժանի: Պ. «Մի Դավրիժեցուն» փաստաբանեց «Մշակի» 155 համարում պ. Կ. Ն. Օրբէլեանը: Ազուէսից վկայ ուզեցին, իր պոչը ցոյց տուեց, այս առածը սորանց համար ձևած է, որովհետև այդ երկու նամակներն էլ մի և նոյն քուրայից են դուրս եկել: Այս պարոնը, որ առաջ Յովհաննէս Մկրտչեանց էր, այժմս իրան Օրբէլեանց ցոյց տալու (բարով վայելէ Օրբէլեանց երազական կոչոչը համար. մէյդան է դուրս եկել, որ հռչակվի: Եթէ որ կան մարդիկ, որ իրանց խօսածն ու գրածը չափում են և կշռում ճիշտ լինելու համար, կան էլ մի տեսակ մարդիկ, որ առանց իրանց խօսքին ու գրածին ուշադրութիւն դարձնելու միայն խօսում են խօսելու համար: Այդպիսի մարդկանց գործը միայն բժախնդրութիւնն է, նորանք իրանք ոչինչ չեն շինի և ուրիշների էլ թոյլ չեն տայ: Նորանք տարիներով մռափած են լինում, և հէնց որ մէկը մի բան գրեց կամ խօսեց, իսկոյն կը յարձակվեն նորա վրա: Օրինակ, վեր առէք և նկարագրեցէք մի որ և իցէ նահանգ իր լեռներով, դաշտերով, անտառներով, իր ամեն մանրամասնութիւններով և վերջապէս իր բնակիչներով, որոց թիւը հասցրած լինէք մինչև 50,000-ի: Սա իսկոյն կհռեայ պ. բժախնդիրը, մեծ մեծ կոտրտելով և փոթորիկներ յարուցանելով, ինչ կայ պարոն, ինչ է պատահել, հարցանում էք նորան:—«Փա՛ռք, քո տունը Աստուած շինի, էլ ինչ ես ուզում, պատասխանում է նա, այս ինչ նահանգի բնակիչների թիւը որ դու գրել ես 50,00, այժմ մենք իմանում ենք որ 49.999-է եղել:» Աչա. ճիշդ այդ տեսակ երազատես մարդերից են սամի ծեծող պ. «Մի Դավրիժեցին» և իր փաստաբան պ. Յովհաննէս Մկրտչեանը:

Շէյխ Իբադուլլահից նոր լուրեր չը կան, միայն ասում են, որ նա պատրաստվում է մի արշաւանք էլ Ուրմի քաղաքի վրա անելու, բայց պարսից զօրքերը հետզհետէ աւելանում են և նորա առաջը կտրում: Պարսկաստանի զօրքերից էլ մինչև 20 հազար հեծեալ և հետևակ, նոր զէնքերով զինուած, Կրմանշահից ուղիղ գնում են Շէյխի վրա: Այդ զօրքերի գլխաւորները, եւրոպացի պաշտօնակալներ են, որոց թւում կայ և մի ռուս հրահանգիչ: Այդ բոլորին պարսից կառավարութիւնը բերել տուեց վերջին տարիներումս Եւրոպայից, որ Պարսկաստանի զօրքերը կրթեն: Նորանք տանում են իրանց հետ այն թնդանօթները, որոնք նոյնպէս նոր են ստացվել Եւրոպայից: Ատրպատականի զօրքը մի կողմից, Պարսկաստանինը միւս կողմից, նշանակում է, որ Շէյխը երկու կրակի մէջ պէտք է մնայ:

Վիհափառ Շահի հրամանաւ նախկին առաջին նախարարը Սփեհսալարը նշանակվեցաւ Նորին Մեծութեան Թագաժառանգ իշխանին երկրորդական և Ատրպատականի ընդհանուր կառավարիչ: Նա մի քանի օրից յետ Դավրէժում կը լինի: Հարկաւ Նորին վսեմութիւնը մեծ ջանք գործ դնելով, շուտով Շէյխին՝ իր արժանի պատիժ կը հասուցանէ:

Արմենակ

«ՄՇԱԿԻ» ՀԵՌԱԳԻՐՆԵՐ

ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԵՆԻՑ

ՀՌՈՄ, 12 հոկտեմբերի: Րիկազոլի վախճանվեցաւ ապօպլեքսիական հարուածից:

ՎԻԵՆՆԱ, 11 հոկտեմբերի: «Պօլիտ. Կորրեսպ.» լրագիրը խսել է. Թիւրքիան մտադիր է Անգլիայի և Ռուսաստանի վերաբերութեամբ յարձակողական դիրք բռնել: Դրա համար նա մտադիր է մի մեծ համաժողովական միութիւն կազմել:

Ս. ՊԵՏԵՐԲՈՒՐԳ, 12 հոկտեմբերի: «Աժենս-Րիւս» հաւատացնում է, որ արևելեան հարցերը շուտով կը վճռվեն բաւականացուցիչ կերպով: Յունական կառավարութեանը նա խորհուրդ է տալիս չափաւոր և համբերող լինել:

ՆԻԺՆԻ ՆՕՎԳՕՐՕԴ, 12 հոկտեմբերի: Վօլգայի վրա սառուց է լողում: Նաւերի համար այդ բանը յանկարծակի պատահեց:

ԿՐՕՆՇՏԱՏ, 12 հոկտեմբերի: Այսօր ուղևորվեցաւ արտասահմանեան ջրերը ռուսաց նաւերից մէկը: Նաւահանգիստների մէջ սառուց է լողում:

Խմբագիր—հրատարակող ԳՐԻԳՈՐ ԱՐԾՐՈՒՆԻ

մի անգամ է պատահել, այն էլ Հռոմում..... Նէրոն կայսրից յետոյ, որ պսակվել է մի տղայի հետ, մեր գրողի կարծիքով, երբէք ոչ մի երկրում և ոչ մի ժամանակ չէ պատահել որ մարդը, լինի նա իշխան, հասարակ մահկանացու, գրող, մանկավարժ կամ խմբագիր, պսակվի մի տղայի հետ.....

Ինչ անենք, պէտք է հաւատանք յարգելի գրողին....

Բայց մի բանի մէջ թէ Արարատեան երկրի և թէ Իբէրիայի հայ մամուլը համաձայն է, այն է որ մարդու մտքերը, համոզմունքները, գաղափարները, հաւատը կարելի է փոխել մարդու գլխին դագանակով և մուրճով խփելով, մարդուն ծեծելով, նրա գանգաթը ջարդելով, մրոտելով և այլն....

Երևում է որ այդ մտքեր յայտնողները իրանց գլխի վրա են փորձել այդ ճշմարտութիւնը, երևի փորձից գիտեն թէ ուրիշ կերպ չէ կարելի որ և է մտաւոր առաջադիմութիւն անել.... Ինձ մնում է միայն ցանկանալ որ Թիֆլիսում, Երևանում և Վաղարշապատում գտնվեն այնպիսի բարբարոսներ, որոնք այդ գեղեցիկ փորձը փորձէին նրա հնարող հեղինակների վրա..... Բարբարոսներ եմ ասում, որովհետև դորանով կամ կը յ ա ւ ա ն ա յ ի ն մեր մի քանի պարբերական հրատարակութիւնները, կամ բոլորովին կանհետանային այն մեր մի քանի լրագիրները, որոնք իրանցից աղբի կոյտեր և անմաքրութեան խողովակներ են ներկայացնում:

Դորանով միթէ ամենամեծ բարբարոսութիւն արած չէին լինի ազգին.... Իսկ բարկանալ բոլորովին տեղիք չէին ունենայ, որովհետև նրանց առաջարկած դեղը նրանց առողջութիւնը վերականգնելու համար գործ կը դրվէր:

* * *

Հայը միայն հայի հետ է մոլեռանդ, խաւարասէր, յետադէմ, իսկ եւրոպացու հետ նա ազատամիտ, առաջադէմ է ձևացնում իրան: Մի հայ խաւարասէր խմբագիր, որ օրինակ քարոզում է թէ կրօնը փոխելով, մարդը իր արիւնն էլ փոխում է, ծանօթանալով մի անգլիացի միսիօնարի հետ, իրան ցոյց կը տայ ազատամիտ, համբերող, խղճի և կրօնի ազատութեան կուսակից և գուցէ կը խնդրի մինչև անգամ որ միսիօնարը Լօնդօն վերադառնալուց յետոյ բարեհաճի յօդուածներ գրել իր լրագրի համար և նա ուրախութեամբ կը տպէ այդ յօդուածները...

Ասում են որ հայասէր անգլիացի միստր Բրայս շուտով գալու է Կովկաս: Ասում են որ հայոց մ շ տ ա կ ա ն թատրօնական խմբի ժ ա մ ա ն ա կ ա ւ ո ր կօմիտէտը դիտաւորութիւն ունի Բրայսին պատւելու համար ներկայացնել հայոց լեզուով Շէկսպիրի «Համլէտ»:

Աստուած կը սիրէք, իշխան Ամատունի, այդ բանը մի անէք, եթէ ոչ երբ որ միստրը Բրայս կը տեսնի թէ որքան անողորմ կերպով հայերը աղաւաղում են անգլիական ազգային հանճարի հրաշալի ստեղծագործութիւնը, նա շատ ախուր գաղափար կը ստանայ, առհասարակ, հայերի վրա, կը յուսահատվի մեր մասին, և ինքն իրան կասի. «եթէ հայերը քաղաքակիրթ Եւրօպայի մտաւոր կեանքի ամեն արգասիքները այդ աստիճան են աղաւաղում,—այդ ազգից ոչինչ չէ կարելի սպասել ապագայում:»

* * *

Մինչև որ Թիֆլիսի վրաց մշտական թատրօնական խումբը տալիս է կենդանի, ինքնուրոյն, տեղական կեանքից վերցրած պիէսաները, կամ օտար գրականութիւնից փոխադրված և մեր կեանքին յարմարեցրած թեթև և կենդանի գրվածները, հայոց մշտական թատրօնական խումբը շարունակում է կերակրել հասարակութիւնը հին, փտած պիէսաներից բաղկացած միակերպ, օտարոտի և խորթ ռէպէրտուարով, ինչպէս, օրինակ «Լիւսի Դիդիէ», «Գորդօն կամ Լօնդօնի աշտարակը», և այլն....

Իմ բարեկամ պ. Կ ր ռ օ գրել է հետևեալ ռէցէնզիա հայոց թատրօնական վերջին ներկայացումների մասին, որ ես զետեղում եմ, բառ առ բառ իմ ֆելիետօնիս մէջ:

«Հայկական թատրօնի պիէսաներուն գրեթէ մեծաղոյն մասին բովանդակութիւնը հրաշագործութիւն է: Եթէ «Շարականը» յօրինող լուսահոգի Ներսէս Կլայեցին կենդանի լինէր և մեր թատրօնը յաճախէր, անտարակոյս մի քանի շարական ալ մեր հրաշագործ թատրօնի համար կը գրէր: Եւ կօմիտէին տեղը լինէի, սա կերպով մի աֆիշ կը հրատարակէի: «Որով կուրաց աչք բացան, խուլք և համրք արձակեցան» հրաշագործութիւն երեք գործողութեամբ, սովորական գնովք, յօգուտ այլ և այլ հիւանդանոցների և խենթանոցների:

«Ժամանակաւ Պրօպատիկէ աւազան կար, որտեղ կաղը, կուրաց և գոսացելոց բժշկութիւն կը տր էր, այժմ կարգը մեր բեմինն է հրաշագործութիւններ ընելու: Ի ծնէ անդամալոյծն անգամ մեր բեմին վրայ ներկայանայ, իսկոյն կարող է բժշկվել և քալել: Ինչ զարմանալի բան.... Եթէ ամեն տեղ լսվի այս հրաշքը, մեր թատրօնը ուխտատեղի կը դառնայ. այն ատեն որքան համր, խուլ, կոյր, կաղ, անդամալոյծ, գոսացեալ, լուսնոտ, բորոտ, դիւահար և այլեր կան, ամենն ալ թատրոն պիտի թափին բժշկվելու համար և ահա այն ատեն թատրօնին բիւդժէն ուրիշ կերպարանք կառնու, որովհետև մեր բեմը կոյրին աչքը իսկոյն կը բանայ, խուլին ականջը, անդամալոյծը կը քալեցնէ, պապանձած մարդուն և համրին լեզուն կը տայ (ափսոս որ խեղճ Զաքարեան մեր թատրօնին չը հասաւ), շղթայակապ խենթին կը բժշկէ, վերջապէս մեր բեմը ամեն տեսակ ախտեր արմատից կարող է բուժել, ի բաց առեալ այն անբուժելի հիւանդութիւնը, որ է հայերէն չը գիտնալը: Այժմ հասարակութիւնը անհամբեր կը սպասէ այնպիսի մի պիէսայի, որուն մէջ մեռեալ մը Ղազարոսի նման յարութիւն առնէ:»

* * *

Իսկ ես նմանվելով իմ բարեկամ Կրռօի լեզուին կաւելացնեմ.

Կը վախենամ թէ մեր թատրօնին կօմիտէն իր լուսաւորեալ ջանքերովը նոյն իսկ հայոց թատրօնը կատարելապէս չը մեռցունէ, և մեր հասարակութիւնը կօմիտէին քաջագործութիւններէ վերջը ստիպված չըլլայ երկար ատեն անհամբեր սպասել որ ինքն հայոց թատրօնը և թատրօնական գաղափարը մեռեալ Ղազարոսի մը նման յարութիւն առնէ:

* * *

Ֆելիետոնս վերջացնելով չեմ կարող չը յիշել որ նորերումս յայտնվեցան մեր հայոց ազգի մէջ երկու երևելի անձնաւորութիւններ: Մենք ունէինք Վարդան Մամիկոնեան, որ արիւն թափից կրօնի և ազգի համար, մենք ունէինք Մովսէս Խորենացի, որ հեղինակեց մի հրաշալի հայոց պատմութիւն, և իր մտքերի համար հալածվեց մեր հոգևորականութիւնից, մենք ունէինք Եղնիկի պէս մի փիլիսոփայ, մենք ունենք Ալիշանի պէս մի ազգային բանաստեղծ, մենք ունենք Այտընեանի պէս մի գիտնական լեզուագէտ և այլն և այլն....

Բայց այդ բոլոր անձինք ոչինչ չեն, համեմատելով երկու երևելի անձնաւորութիւնների հետ, որոնք նորերումս յայտնվեցան մեր հայոց ազգի մէջ... Սրանք են՝ վաղարշապատցի Ղազար Տէր-Ղազարեանց և Թիֆլիսեցի Սարգիս Ղազարեան Նազարեանց:

Նրանք միակ էին, որոնք տեսնելով որ «Մշակը» քարոզում է սէր, հաւասարութիւն և միութիւն լուսաւորչականների, բողոքականների և կաթօլիկների մէջ, տեսնելով որ «Մշակը» ասում է թէ լեզուն է ազգութիւն պահպանողը և ոչ թէ կրօնը, որ հայերէն չիմացող հայը հայ չէ, նրանք միակ էին, որ հասկացան թէ «Մշակը» դ է պ ի ա ն դ ո ւ ն դ ն է գ լ ո ր ո ւ մ ազգութիւնը,—և յետ պահանջեցին հոկտեմբեր, նոյեմբեր և դեկտեմբեր ամիսների «Մշակի» բաժանորդութեան վճարը ե ր ե ք ռուբլի, յայտնելով որ այլ ևս չեն կամենում ընդունել «Մշակի» պէս վնասակար լրագրի համարները, որ նրանց համար անպէտք են:

Հին յունական պատմութեան մէջ կար մի մարդ, որ շատ փառասէր էր, բայց չը գիտէր ինչպէս յայտնվի, ինչպէս անի որ իր անունը անմահացնի: Մի լաւ բան նա անկարող էր անել,—և ահա նա մտածեց հետևեալը և իրագործեց էլ. նա կրակ տուեց մի յունական տաճարին և մի հարուստ ազգային գրադարանին: Եւ ճշմարիտ նրա անունը մինչև այժմ մնաց պատմութեան մէջ և կը մնայ միշտ.....

Հաւատացած եղէք և դուք՝ Ղազար Տէր-Ղազարեանց վաղարշապատեցի և Սարգիս Ղազարեան Նազարեանց Թիֆլիսեցի, որ ձեր անունն էլ միշտ կը յիշվի հայոց պատմութեան մէջ: Երբ որ մեռնելու կը լինէք, Ղազար Տէր-Ղազարեանց և Սարգիս Ղազարեան Նազարեանց, կարող էք հանգիստ մեռնել,—ապագայ սերունդը ձեզ երբէք չի մոռանայ և ձեր անունները, Ղազար Տէր-Ղազարեանց և Սարգիս Ղազարեան Նազարեանց, կը դրոշմվին ոսկեայ տառերով հայոց պատմութեան էջերի վրա՝ Ղազար Տ է ր-Ղ ա զ ա ր ե ա ն ց վաղարշապատեցի և Սարգիս Ղազարեան Ն ա զ ա ր ե ա ն ց Թիֆլիսեցի:

Աւիացի